

Бен Уилсън

МЕТРОПОЛИС

НАЙ-ВЕЛИКОТО ПОСТИЖЕНИЕ
НА ЧОВЕШКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ

София, 2022

Преводът е направен по

Ben Wilson

Metropolis: A History of Humankind's Greatest Invention

First published as *Metropolis* by Jonathan Cape, an imprint of Vintage. Vintage is part of the Penguin Random House group of companies.

Copyright © Ben Wilson, 2020

All rights reserved.

© Издателство „Изток-Запад“, 2022

Всички права запазени. Нито една част от книгата не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Светлозара Илиева Лесева, превод, 2022

© Деница Трифонова, художник на корицата, 2022

ISBN 978-619-01-0988-4 (мека подвързия)

ISBN 978-619-01-0984-6 (твърда подвързия)

БЕН УИЛСЪН

МЕТРОПОЛИС

НАЙ-ВЕЛИКОТО ПОСТИЖЕНИЕ
НА ЧОВЕШКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Превод от английски
Светлозара Лесева

Съдържание

Списък на илюстрациите	7
Карта на света	8–9
ПРЕДГОВОР ВЕКЪТ НА МЕТРОПОЛИСА	11
ГЛАВА 1 ЗОРАТА НА ГРАДОВЕТЕ Урук, 4000–1900 г.пр.Хр.	23
ГЛАВА 2 РАЙСКАТА ГРАДИНА И ГРЕХОВНИЯТ ГРАД Харапа и Вавилон, 2000–539 г.пр.Хр.	51
ГЛАВА 3 КОСМОПОЛИС Атина и Александрия, 507–30 г.пр.Хр.	79
ГЛАВА 4 ИМПЕРСКИЯТ МЕГАПОЛИС Рим, 30 г.пр.Хр. – 537 г.	103
ГЛАВА 5 ГАСТРОПОЛИС Багдад, 537–1258 г.	127
ГЛАВА 6 ГРАДОВЕ НА ВОЙНАТА Любек, 1226–1491 г.	153
ГЛАВА 7 ГРАДОВЕТЕ НА СВЕТА Лисабон, Малака, Теночтитлан, Амстердам, 1492–1666 г.	177
ГЛАВА 8 ОБЩИТЕЛНИЯТ МЕТРОПОЛИС Лондон, 1666–1820 г.	203
ГЛАВА 9 ПОРТИТЕ НА АДА? Манчестър и Чикаго, 1830–1914 г.	226
ГЛАВА 10 ПАРИЖКИ СИНДРОМ Париж, 1830–1914 г.	252

ГЛАВА 11	ДУШИТЕ НА НЕБОСТЪРГАЧИТЕ Ню Йорк, 1899–1939 г.	277
ГЛАВА 12	ЗАЛИЧАВАНЕ Варшава, 1939–1945 г.	300
ГЛАВА 13	ПЕСЕНТА НА ПРЕДГРАДИЯТА Лос Анджелис, 1945–1999 г.	334
ГЛАВА 14	МЕГАПОЛИС Лагос, 1999–2020 г.	373
	Благодарности	411
	Бележки	413
	Показалец	439
	За автора	463

Предговор

Векът на метрополиса

В рамките на последното денонощие градското население в световен мащаб се е увеличило с 200 000 души. Това ще се повтори и утре, и в другиден, и през всеки следващ ден в обозримото бъдеще. През 2050 г. две трети от човечеството ще е съсредоточено в градовете. Свидетели сме на най-голямата миграция в историята, кулминация на продължаващ вече 6000 години процес, в резултат от който към края на настоящото столетие ще можем да се наречем напълно урбанизиран вид.¹

Как и къде живеем, са два от най-важните въпроси, които бихме могли да си зададем. В голяма степен разбирането ни за историята и за собствената ни съвременност произтича от задълбоченото изучаване на точно този проблем. От първите селища, възникнали в Месопотамия около 4000 години пр.Хр., та до днес градовете са играли ролята на гигантски информационни централи; именно в процеса на динамично взаимодействие между човешките същества в пренаселения, задушавашо тесен метрополис са се раждали идеите, методите, революциите и нововъведенията, които са ставали двигател на историята. Преди 1800 г. едва между 3% и 5% от населението на Земята е обитавало относително големи градски зони. Тъкмо това скромно малцинство обаче е оказало огромен ефект върху развитието ни в глобален мащаб. Открай време градовете са били лаборатории на човечеството, инкубатори на историята. Подобно на милиони други, и аз самият се чувствах притеглен от магнетичната им сила. Именно това ме накара да се заема с проучването за настоящата книга, изхождайки от следната предпоставка: за добро или зло, миналото и бъдещето ни са тясно обвързани с градовете.

Потопих се в тази необятна, многостранна и озадачаваша тема във време, белязано както от феноменалния подем на градовете, така и от невиджани предизвикателства, поставящи под въпрос ненакърнимостта на самата им тъкан. В началото на XX век традиционният град е бил не пристан на надежда, а царство на безверието; ненаситният индустриален метрополис правел хората пленници и тровел телата и умовете им. И в крайна сметка водел към социален срив. Втората половина на столетието стана свидетел на мощна реакция срещу злините на индустриализацията: обичайният стремеж на човечеството към струпане в градовете бе изместен от процес на разпръскване. През този период започна

значителен отлив на населението от големите световни метрополиси като Ню Йорк и Лондон. Автомобилите, телефоните, евтините полети, безпрепятствено протичащите потоци от капитал и не на последно място – интернет – направиха възможно пространственото разсредоточаване, довело до гибелта на традиционния многолюден оживен градски център. Та кой се нуждае от физическа среда за общуване, когато може да се потопи в незнаещия граници виртуален свят на социалните мрежи? Градският център – и без това залят от вълни от престъпност и тънещ във физическа разруха – бе на път да бъде изместен от изникналите в покрайнините бизнес паркове, университетски и изследователски центрове и търговски площи. Последните години на ХХ век и първите десетилетия на третото хилядолетие обаче преобърнаха всички дотогавашни прогнози с главата надолу.

На първо място се открие Китай, където редица древни – и някои току-що изникнали – градове излязоха с гръм и трясък на световната сцена, възход, подхранван от миграцията на 440 милиона души от селскостопанските региони към градовете и увенчан с вакханалия от небостъргачи. Навсякъде по света градовете започнаха да отвоюват обратно средищното си икономическо положение. Противно на очакванията, вместо да улесняват разпръскването на хора и дейности, икономиката на знанието и свръхбързите комуникации подтикнаха големите корпорации, малките и нововъзникващите компании и хората с творчески професии да се струпват в определени градове като пчели в кошер. Технологичните, творческите и финансовите новости се раждат тогава, когато специалистите си взаимодействат в тесен контакт: човешките същества постигат най-големи успехи, когато имат възможност да споделят знания, да си сътрудничат и да се съревновават рамо до рамо – особено на места, благоприятстващи обмена на информация. Докато някога градовете са хвърляли усилия да ухажват големи производствени концерни или да се домогнат до дял от световната търговия, сега те се състезават за умове.

Зависимостта от човешкия капитал и икономическите ползи от компактността на градовете в постиндустриалните общества пре моделират образа на модерния метрополис. Както сочи будещият завист просперитет на Китай, чийто двигател са големите урбанизирани зони, преуспяващите градове са в състояние да трансформират цели икономики. При всяко удвояване на плътността на населението в даден регион, той повишава продуктивността си с между 2% и 5%: енергията, завихряща се в градовете, ни прави по-конкурентни и предприемчиви като общество. Този ефект се усилва с увеличаването на големината им.²

Една от най-големите промени, връхлетели планетата през последните три десетилетия, са поразителните темпове, с които отделни градове изпреварват останалата част от света и собствените си страни. Глобалната икономика е съсредоточена в няколко мегаполиса и силно урбанизирани региона: през 2025 г. 440 града с обща численост от 600 милиона души (7% от световното население) ще произвеждат половината от световния брутен вътрешен продукт. В много нововъзникващи пазари отделни колоси като Сао Пауло, Лагос, Москва и Йоханесбург

генерират между една трета и половината от богатството, създадено от страната. В Лагос, където живее 10% от населението на Нигерия, са концентрирани 60% от промишлените и търговските дейности. Ако се обяви за независима държава, градът ще се нареди на пето място сред най-богатите страни в Африка. В Китай 40% от стопанската производителност се генерира от едва три мегаполисни региона. Това обаче не е ново явление. В наши дни просто ставаме свидетели на завръщането към модела, доминирал през по-голямата част от историята – този на могъщия град, на който е отредена главна роля в човешките дела. В Месопотамия и Предколумбова Мезоамерика, в Древна Гърция и средновековните градове държави неведнъж обединения на водещи метрополиси са успявали да установят монопол над търговията и да вземат надмощие над цели страни.

Различната скорост в развитието на големите градове и държавите, наблюдавана в хода на историята, не се ограничава с икономическите измерения. Благодарение на главоломния си просперитет те изсмукват човешки и финансов капитал от по-малко облагодетелствани населени места и региони, задават предопределящите тенденции в културата и – подобно на познатите ни от миналото градове – предлагат разнообразие, каквото не може да се открие никъде другаде. Делът на родените в чужбина жители на едни от най-могъщите съвременни метрополиси варира между 35% и 50%. Като притегателен център за население, което е по-младо, по-образовано, по-заможено и културно разнообразно от средното, не е чудно, че глобалните градове имат повече общо помежду си, отколкото с останалата част от страните, чиито знаменосци се явяват. В много съвременни общества най-дълбокото разделение е не по възрастов, расов или класов признак, или според градския или селския произход, а по линията на противопоставяне между метрополисите, от една страна, и провинциалните региони, предградията, градчетата и градовете, оказали се изключени от глобализираната икономика на знанието. В някои отношения думата „метрополен“ носи представата за бляскав живот и неограничени възможности, но едновременно с това е и синоним за особен вид елитарност – политическа, културна и социална, – която буди недоволство сред все по-широки кръгове. Разбира се, ненавистта към големия град не е ново явление. Хората открай време са изпитвали безпокойство от разяждащия му ефект върху нравите и душевното здраве.

Удивително бързото разпространение на епидемията от КОВИД-19 по света бе своеобразно мрачно признание за триумфа на града през XXI век. Вирусът плъзна неудържимо по разклоненията на сложните социални мрежи – съществуващи както в пределите на големите населени места, така и помежду им, – които ги превръщат в успешна формула на обществена организация и едновременно с това ги правят толкова опасни за нас. Когато градските обитатели започнаха да напускат мегаполисите като Париж и Ню Йорк и потърсиха убежище сред привидната сигурност на провинцията, те често биваха посрещани с враждебност, подклаждана не само от опасенията, че сеят заразата, а и от обвиненията, че са

изоставили по-необлагодетелстваните си съграждани. Тази силна реакция бе напомняне за отколешния антагонизъм между града и всичко извън него, преминаващ като непрекъсната нишка през цялата човешка история: метрополисите са се възприемали едновременно като средоточие на привилегии и като източници на зарази; места, които носят обещание за благоденствие, но от които човек бяга при първия знак за опасност.

Още от времето на първите градове гъстонаселените урбанизирани райони са били безмилостно опустошавани от пандемии и болести, които са се разпространявали до всяко кътче на света чрез търговските пътища. През 1854 г. 6% от жителите на Чикаго стават жертви на холерата. Но това не е попречило на хората да продължат да се тълпят в града чудо на индустриалната епоха: числеността на населението му скочила от 30 000 в началото на 50-те години на XIX век на 112 000 в края му. И в наши дни градските колоси не дават ни най-малки признаци за забавяне на растежа си дори и пред заплахата от пандемията; човечеството винаги е било готово да плаща цената за възможността да споделя богатата на града – дори когато неговата отвореност, многообразие и компактност са се обръщали срещу самото него.

Мащабите на урбанизацията се забелязват дори и от Космоса: нощем повърхността на Земята се осейва с ярки струпвания от милиарди светлинки. Подемът е видим и на улицата. От опасни и донякъде запуснати места в средата и края на XX век, днес много от градовете са се преобразили в значително по-сигурни, привлекателни, модни и скъпи притегателни центрове, оживявани от пъстра смесица от луксозни ресторанти, сергии, предлагащи бързи специалитети, кафенета, галерии и музикални сцени. Цифровата революция пък обещава безчет нови технологии, които не само ще ни избавят от редица недостатъци на градския живот, но и ще създадат футуристични „интелигентни“ градове с милиони вградени сензори, подаващи данни към централния изкуствен интелект, който ще управлява пътното движение, ще съгласува интензивността на градския транспорт, ще предотвратява престъпността и ще намали замърсяването. Градовете отново станаха места, към които хората се стремят. Белезите на този ренесанс – облагородяването на занемарени райони, покачването на наемите, преустройството на сгради и армията от небостъргачи, извисяващи снаги из градовете по света – са видими навсякъде сред неспокойния урбанистичен пейзаж.

От обвито в смог и – по думите на местен вестник – „затънтено кътче от Третия свят“ в началото на 90-те години на XX век Шанхай се преобрази в емблема на постиндустриалната революция, чийто най-ярък символ са блещукащите като кристали исполински небостъргачи. Примерът, даден от него и от редица други китайски градове и вдъхновил редица подражатели, доведе до ръст на свръхвисокото строителство от цели 402% в световен мащаб само от началото на хилядолетието насам, в резултат на което общият брой на сградите с височина над 150 метра и 40 етаж е скочил от малко над 600 до 3251 в рамките на

осемнайсет години. До средата на XXI век броят на небостъргачите, извисяващи се над околния пейзаж, ще достигне 41 000. Шеметното вертикализиране се наблюдава навсякъде по света – от метрополиси с традиционно ниско строителство като Лондон и Москва до плодовете на съвременния ренесанс като Адис Абеба и Лагос, градовете са завладени от неудържимото желание да афишират своята мъжественост чрез показно открояващ се силует.³

Градовете не само протягат стройните си кули към висините, а и продължават да завладяват все по-обширни територии. Старото разграничение на център и предградия е дълбоко накърнено. Скъсали с миналото си на монолитни скучновати бастиони на баналността, през последните десетилетия много периферни зони са се сдобили с редица от чертите на града – работни места, по-голямо етническо разнообразие, оживен уличен живот, епидемия от престъпност и ръст на употребата на наркотици – иначе казано, наследили са много от добродетелите и пороците му. Традиционният компактен град, заобиколен от пояс от предградия, е строшил оковите на пространствените ограничения и се разраства с мълниеносна бързина. Резултатът от това са метрополиси, които се разпростират върху цели региони. В стопанско отношение разликата между Лондон и голяма част от Югоизточна Англия е почти незабележима. Атланта се дигла върху територия от над 5000 кв.км – за сравнение Париж заема едва 100. Най-големият мегалополис в света – Токио, има население от 40 милиона души, а площта му надхвърля 13 500 кв.км. Но дори и този колос ще бъде засенчен от проектираните от Китай урбанизирани мегарегиони като Дзин-Дзин-Дзи – обединение на Пекин, Хъбей и Тиендзин и опасващите ги тясно свързани градове, което ще се разпростре върху територия от близо 218 000 кв.км и ще обхване население от 130 милиона души. В наши дни под „метрополис“ разбираме не централните делови зони на Манхатън или Токио – класическата идея за средоточие на властта и богатството, – а необятни взаимосвързани региони от преливащи се един в друг градове.

Лесно е да се поддадем на обаянието на блещукащите видения, с които ни подмамват съвременните напористи метрополиси. Животът във висините е станал привилегия на несметно богатите, тенденция, показателна за желанието на най-облагодетелстваните да избягат от хаотичните, многолюдни, объркващи улици и да си устроят безметежен пристан в небесата. По данни на ООН гетата и незаконните градски райони, лишени от основни удобства и инфраструктура, стават „преобладаващ и характерен тип селище“ в световен мащаб. Бъдещето на голяма част от представителите на нашия вид не са бляскавите централни зони на Шанхай или Сеул, или разточително ширналите се предградия на Хюстън и Атланта, а пренаселените, самозародили се, самоделни и самоорганизиращи квартали на Мумбай и Найроби. Един милиард души – или един на всеки четирима градски жители – живеят в гето, бордей, колибарско градче, фавела, барио, кампунг, кампаменто, геджеконду, вила мизерия – или под каквото и друго

название да съществуват тези безпланови, самовъзникнали градски територии. Близо 61% от работната сила в света – 2 милиарда души – се издържат от неофициални доходи. Сивата икономика осигурява заетост за голяма част от хората, които изхранват, обличат и осигуряват подслон за набъбващото градско население. Този саморасъл урбанизъм запълва празнините, оставени от официалните власти, които просто не са в състояние да се справят с наплива от пришълци. В наши дни голямо внимание се обръща на новаторите в сферата на икономиката на знанието, които задават правилата в съвременния свят, удобно устроили се в сърцето на мегаполисите. Има обаче и други реформатори – онези в низините на обществото, чийто упорит труд и находчивост осигуряват основната ежедневна поддръжка на градовете.⁴

Разрастването на бордеите е предвестник на „урбанистичния век“ в не по-малка степен от трескавото множение на небостъргачите. Жителите и на най-задъхващия се мегаполис печелят повече, осигуряват по-добро образование за децата си и се радват на повече материални удобства в сравнение с роднините си в селскостопанските райони. Равнището на неграмотност сред първото поколение обитатели на фавелите в Рио де Жанейро е било 79%, докато в наши дни 94% от внуците им умеят да пишат и четат. В градовете в Субсахарска Африка с един милион жители детската смъртност е с една трета по-ниска спрямо тази в по-малките населени места. В селските региони на Индия едва 16% от момичетата на възраст между тринайсет и осемнайсет години, чиито семейства имат доход по-малко от 2 долара дневно, посещават училище в сравнение с цели 48% от връстничките им в Хайдерабад. От началото на главоломната урбанизация на Китай средната продължителност на живота в страната е нараснала с осем години. Жителите на Шанхай имат изгледи да достигнат до 83-годишна възраст – с десет години повече от братовчедите им в земеделските региони на Западен Китай.⁵

Мнозина от двеста хилядите души, мигрирали в градовете в рамките на последното денонощие, са хора, които търсят изход от нищетата в дълбоката провинция. За изтласканите от земята си обитатели на селата това е единствената възможност за препитание. Но както винаги е било, големите градове предлагат и перспективи, каквито другаде не съществуват. Освен всичко останало, те мобилизират изобретателността и изпитват твърдостта на волята. Мизерните, нехигиенични бордеи в градовете в развиващите се страни са сред местата с най-силно предприемачество в света. Едновременно с това те стимулират изграждането на сложни мрежи за взаимопомощ и подкрепа, които смекчават сътресенията и несгодите от живота в мегаполиса. Почти едномилionenното население на един от най-големите бедняшки райони в Азия – мумбайското гето Дхарави – обитава площ от едва 2 кв.км. Близо 15 000 малки работилници и хилядите микропредприятия, които развиват дейността си тук, формират вътрешна икономика с годишни приходи от един милиард долара. Голяма част от местните жители се препитават чрез рециклирането на планините отпадъци, изхвърляни от над 20 ми-

лиона техни съграждани. Въпреки свръхнаселеността и липсата на сили на реда (а и на каквито и да било основни услуги и инфраструктура), подобно на редица други индийски мегагета, Дхарави е забележително безопасно място. Някъде в края на 90-те години на XX век групичка самоуки компютърни гении преустроят една от улиците на Лагос в най-големия пазар за продукти на информационните и комуникационните технологии в Африка: така възниква компютърното село Отигба, където в наши дни се подвизават хиляди предприемачи, а дневният му оборот надхвърля пет милиона долара. Ефектът на струпването носи ползи не само на bankerите от Уолстрийт и Пудун (Шанхай), факирите на рекламата в лондонския Сохо, софтуерните инженери от Силициевата долина или Бангалор, а и трансформира живота и битата на милиони хора по света, особено в условията на всеобхватна и интензивна урбанизация. Самораслата неофициална икономика, избуяваща навсякъде – било по улиците на бързо разрастващия се Лагос или в зомония Лос Анджелис, – е свидетелство за способността на човешките същества да създават градове от нулата и да организират добре функциониращи общества дори във вихъра на привидния хаос. Това е най-значимото послание, което можем да извлечем от шестхилядната история на градското си съществуване.

Въпреки несъмнения им триумф градовете са сурова, безпощадна среда. И ако предлагат възможности за по-високи доходи и по-добро образование, те са способни и да смажат душите, да проядат умовете и да задръстят дробовете ни. В тези връщи казани от шумотевица, замърсяване и късаща нервите пренаселеност можем единствено да се мъчим да оцеляваме, мобилизирайки способностите си до краен предел. Места като Дхарави – с лъкатушните им плетеници от улочки, умопомрачителната сложност на човешките дейности и взаимоотношения, постоянната борба за оцеляване, съкрушителната многолюдност, привидния хаос и спонтанно пораждащия се ред – са напомняне за живота в градовете, какъвто е бил винаги – независимо дали сред лабиринтите на първите месопотамски колоси, сред уродливия безпорядък на Древна Атина, сред човешката гмеж на средновековните европейски градове или в гетото на индустриалния Чикаго. Животът в тях е изцеждащ: неудържимата им енергия, непрестанната им изменчивост и милионите неудобства – и едри, и дребни – ни тласкат до ръба на възможностите ни. Градовете винаги са се смятали за изначално противоречиви на човешката природа и инстинкти, люпилни на порока, инкубатори на болести, развъдници на социални патологии. Митът за Вавилон отеква през историческите епохи: колкото и поразителен да е триумфът им, градовете могат да смачкат отделната личност. При цялата му неустойчивост в недрата на метрополиса се таи и неутолима чудовищност.

И все пак колко поразителен е начинът, по който пре моделираме тази враждебна среда, така че да ни служи. Подходът, от който съм се ръководил в настоящата книга, е да разглеждам градовете не само като средоточие на власт и печалби, но и като човешки местообитания, които са оставяли дълбок отпечатък върху хората, живели в тях. Това не е книга, посветена единствено на впечатля-

ващите здания и постиженията на градоустройството. Тя е и за човешките същества, които са се установявали в градовете, и за изработените от тях стратегии за оцеляване и просъществуване в месомелачката на урбанизирания живот. Това съвсем не означава, че архитектурата е нещо маловажно: именно във взаимодействието между сградната среда и хората се крие съкровената същност на градското битие и на тази книга. Това, което пробужда интереса ми повече от всичко обаче, са не външният вид и жизненоважните органи на градския организъм, а съединителната тъкан, която го свързва в едно цяло.

Изградени върху богати пластове история, концентрирали в себе си почти безкрайното и неспирно преплитане на човешки животи и преживявания, градовете са колкото непонятни, толкова и завладяващи. В прелестта и уродливостта си, в радостта и нещастieto, които пораждат, в непомерната си смущаваща сложност и противоречивост, те са жива картина на човешката природа, творения, заслужаващи в еднаква степен и обичта, и ненавистта ни. Градовете са неустойчиви зони, в които тече неспирен процес на метаморфози и приспособяване. Безспорно те умеят да прикриват нестабилността си зад импозантни постройки и забележителности; ала около тези символи на непреходността бушуват вихри от безпощадна изменчивост. Постоянното им рушене и преизграждане под напора на превратностите им придава хипнотична мощ, но и ги прави обезсърчаващо неразгадаеми. В тази книга съм се водил от стремежа да ги улова не в покой, а в движение.

Проучванията ми ме отведоха из редица градове в Европа, Америка, Африка и Азия, някои от които – като Мумбай и Сингапур, Шанхай и Мексико, Лагос и Ел Ей – са пълни противоположности. За изграждането на хронологическия разказ избрах места, които могат да ни кажат много не само за собствената си епоха, а и за живота в градовете изобщо. Включването на част от тези градове – като Атина, Лондон и Ню Йорк – няма да изненада никого; други – като Урук, Харапа, Любек и Малака – може би не са така познати на широката публика. За да вникна по-добре в историята им, се заех да издиря свидетелства из самите тях – по пазари, сукове, чаршии и базари, плавни басейни, стадиони и паркове, улични будки, кафеджийници и кафенета, дюкянчета, търговски центрове и универсални магазини. В търсене на следи за жизнения им опит и наситената събитийност на ежедневието им, наред с официалните архиви, анализирах картини, романи, филми и песни. Човек трябва да преживее града със сетивата си – да го наблюдава, да попие миризмите му, да се докосне до него, да го пребродва и дешифрира, да го рисува във въображението си – само така може да го проумее в неговата цялост. През значителна част от историята ни сърцевината на градския живот се е оформяла от чувствените преживявания – храненето и пиенето, пътските наслади и пазаруването, клюкарстването и игрите. Всички тези занимания, съставляващи театъра на градския живот, заемат централно място в книгата.

Просъществуването на градовете се дължи донякъде и на това, че наред с власт, пари и сигурност, те предлагат удоволствия, вълнения, блясък и интрига.

Както ще видим по-нататък, човечеството се е доказало като неуморим експериментатор, който в течение на повече от 6000 години не е спирал да провежда изпитания с все по-нови начини на живот в реалните условия на градския водовъртеж. Ние, хората, сме отлично пригодени за съществуване в градовете, а те, от своя страна, се оказват жилави творения, способни да устояват на войни и бедствия. В същото време никак не ни бива да строим градове; в името на прогреса неведнъж сме планирали и изграждали затвори, които поробват, вместо да освобождават, и принизяват, вместо да въздигат. Колко ненужни трагедии са предизвиквани в преследването на мечтата за свършен, проектиран в съответствие с научни принципи град. Или в по-смекчен вариант – строгото планиране често е водело до създаването на свръхстерилна среда, лишена от онази вихрена енергия, заради която животът в града си заслужава.

В епоха, в която броят на големите градове е по-висок от всякога, а огромни територии от населения свят преминават през бурен процес на урбанизация, отговорът на въпроса какъв ще бъде животът ни в бъдещите метрополиси, никога не е бил по-належащ. Само чрез проумяването на поразителната обхватност на опита ни – прекриващ през епохи и култури – бихме могли да преодолеем едно от най-големите предизвикателства на третото хилядолетие. Градовете никога не са били – и не могат да бъдат – свършени. Действително значителна част от удоволствието и динамиката, които откриваме в тях, произтича от присъщата им пространствена разхвърляност. Използвам тази дума, за да назова многообразието от сгради, хора и дейности, смесени в пъстра амалгама и поставени в условия на взаимодействие. Порядъкът е дълбоко антиурбанистичен. Това, което прави градовете толкова неустойими, е постъпателното им развитие – процесът на строене и преизграждане от гола земя в течение на поколения, който изплита плътната им многопластова тъкан.

Тази хаотичност заляга в самата основа на същността на градското битие. Представете си място като Хонконг или Токио, където небостъргачите се извисяват над улици, преливащи от пешеходци, пазари, магазинчета, сергии на амбулантни търговци, ресторанти, обществени перални, барове, кафенета, ателиета, работилници и лекопромишлени цехове. Или пък вземете за пример селище като Дхарави, изникнало наред какофоничния мегаполис: сцена на неуморна трескава улична дейност, въпреки незначителната си площ то успява да обезпечи всички основни нужди на жителите си. Както още през 60-те години на XX век изтъква американско-канадската авторка Джейн Джейкъбс, компактността на градовете и уличният им живот пораждаат „градскостта“ – изкуството да обитаваш града. Кварталите, благоприятстващи ходенето пеш, са основна съставка от рецептата. А сега си спомнете за съвременните мегаполиси, в които търговията, леката промишленост, жилищните райони и административните центрове са строго обособени. В много случаи пространственото разграничаване на отделните функции води до изкуственото сте-

рилизиране на градовете, които при целия си порядък и чистота са напълно лишени от живец. Планирането може да окаже подобен ефект. Както и автомобилите. Настъпването на ерата на масовата автомобилизация – най-напред в Съединените щати, а след това и в Европа, Латинска Америка, Азия и Африка – доведе до радикална промяна в облика на градовете. Наред със скоростните магистрали, подпомогнали субурбанизацията и изместването на търговските обекти в покрайнините, оживените пътища и акрите паркинги, натрапени в централните части на градовете, са изиграли несъмнена роля за заличаването на жалките остатъци от уличен живот.

Не е изключено да допускаме грешка, когато твърдим, че над 50% от световното население в наши дни е урбанизирано. Голяма част от него не познава градския живот в истинския смисъл на думата, ако влагаме в нея представата за квартали с пешеходни зони и достъп до култура, забавления, отдих, заетост, обществени пространства и места за пазаруване. В действителност значителен дял от тези над 50% водят предградийно съществуване – било в безвкусна еднофамилна къща, заобиколена от морава, или в някой от т.нар. „градове на пристигане“ – незаконни имигрантски селища, вкопчени в периферията на бързо развиващите се метрополиси.

Проблемът, който стои пред нас през XXI век, е не че се урбанизираме прекалено бързо, а че не се урбанизираме достатъчно интензивно. Защо пък това да е толкова важно? Не би било, ако можехме да разполагаме с планетата така, както би ни се искало. Фактът, че дневно в градовете се стичат по 200 000 души – или че около 2010 г. сме се трансформирали в предимно градски вид, – безспорно се набива на очи. Но той не разкрива историята в нейната пълнота. Далеч по-страшащи са изчисленията, че за периода между 2000 и 2030 г., през който урбанизираното население ще се е удвоило, площта, заета от бетонната джунгла, ще нарасне трикратно. В рамките само на тези три десетилетия ще сме увеличили своя отпечатък с територия колкото тази на Южна Африка.⁶

Глобалното териториално разрастване на урбанизираните райони тласка градовете в настъпление към неусвоените територии на влажните зони, пустинните земи, дъждовните гори, речните естуари, мангровите гори, заливните равнини и земеделската земя – с цената на губелни последици за биоразнообразието и климата. Стига се дотам да бъдат местени цели планини, изпречили се на пътя на неудържимата вълна на урбанизацията. И това съвсем не е метафора: от 2012 г. насетне близо 700 планински върха в далечния Китайски северозапад са били безпощадно изравнени със земята, а пръстта и отломките – използвани за запълване на долините, така че да се изгради изкуствено плато, върху което в момента се строи бляскав нов град от небостъргачи – Нов Ланджоу – спирка от новия Път на коприната.

Също както в Америка десетилетия по-рано, плътността на населението в ядрата на китайските градове намалява – процес, предизвикан от строежа на пъ-

тища и офисни комплекси в централните части, които принуждават хората да напуснат многолюдните многофункционални квартали във вътрешността им и да се преселят в предградията. Това е брънка от глобалната тенденция към урбанизация и териториално разширение чрез изграждането на зависими от автомобилния транспорт периферни зони с ниска гъстота на населението. Със замогването на хората нараства и стремежът им да разполагат с повече жизнено пространство. Ако обитателите на китайските и индийските градове започнат да живеят нашироко като американците, масовата употреба на превозни средства и повишените енергийни нужди ще доведат до увеличение на въглеродните емисии в световен мащаб със 139%.⁷ Коронавирусната епидемия през 2020 г. и заплахата от бъдещи пандемии може да преобърне хода на събитията за пореден път и да подтикне хората да напуснат големите градове, където продължителните периоди на карантина и блокади са почти непоносими, а рисковете от заразяване – по-големи. Ако това се случи, околната среда ще понесе тежки щети.

В условията на все по-горещ, по-влажен и по-суров климат градовете може да се окажат разковниче към така търсеното спасение. В хода на дългата им история – проследена и в книгата – те нееднократно са доказвали жилавостта, приспособимостта и годността си да устояват и да отвърщат на бедствия от всякакъв характер. Ние пък сме адаптивен урбанизиран вид, навикнал с неволите и преимуществата на градското съществуване още от дълбока древност. И най-добре да продължим да бъдем все така изобретателни. През настоящото столетие две трети от големите метрополиси с население над пет милиона души, сред които Хонконг, Ню Йорк, Шанхай, Джакарта и Лагос, ще бъдат изправени пред заплахата от повишаването на морското равнище; много други се пържат под лъчите на все по-жаркото слънце и биват помитани от разрушителни бури. Градовете се намират на фронтната линия на надвисналата екологична катастрофа и точно по тази причина могат да оглавят усилията за смекчаване на ефекта от климатичните промени. Едно от най-забележителните им качества е способността им да търпят метаморфози. Неведнъж в историята им се е налагало да се приспособяват към климатични кризи, промяна на търговски маршрути, нови технологии, войни, болести и политически катаклизми. Големите пандемии от XIX век например са изиграли решителна роля в оформянето на съвременните градове поради факта, че са станали причина за нововъведения в гражданското строителство и градоустройството и подобрене на санитарните условия. Пандемии през двайсет и първото столетие ще предизвикат промени, които дори не можем да си представим. По необходимост процесът на адаптация ще се извърши в разгара на климатичната криза.

Как ли ще изглежда тази еволюция? Откакто съществуват градовете, големината им се е диктувала от преобладаващия вид транспорт, външните заплахи, наличността на ресурси и цената на околните селскостопански земи. През по-голямата част от историята тези фактори са ограничавали разрастването им и само благосъстоятелните, живеещи в мир общества са могли да си позволят

да се ширят на воля. В днешния XXI век заплахата идва не от нахлуващи вражески армии, а от неустойчивия климат. Гъстонаселените градове с развит масов градски транспорт, благоустроени квартали с пешеходни зони и разнообразие от магазини и услуги имат много по-ниски въглеродни емисии и поглъщат значително по-малко ресурси от териториално разпръснатите населени райони. До известна степен тяхната компактност смекчава силата на сблъсък с природата, към който се носим неудържимо, тъй като се въздържат от прегрешенията на безконтролното разпространение. Разбира се, нямам предвид цялото световно население да се установи в ядрата на градовете – от само себе си се подразбира, че пространството в тях е ограничено. Смятам, че трябва да се предприеме урбанизация на предградията и периферните квартали на метрополните региони, така че да поемат функциите и да придобият облика, гъстотата, разнообразните предназначения и пространствения безпорядък, които свързваме с градския център.

По време на блокадите през 2020 г. плътността на градското население се трансформира от предимство в заплахата. Общуването – едно от удоволствията на живота в града – бе заклеймено като нещо, което трябва да се избягва на всяка цена, сякаш съгражданите ни станаха наши смъртни врагове. На милиарди хора им бе вменено да стоят далеч от себеподобните си и да избягват струпванията. Градският живот бе преобърнат с главата надолу. Ала уязвимостта ни във време на епидемии и ефектът от блокадите не бива да ни правят слепи за истината, че уплътняването на градското население е жизненоважно за постигане на екологична стабилност. Икономисти и градоустройственици с пълно право възхваляват „ефекта на струпването“, предопределил главната роля на модерните метрополиси в икономиката на познанието. Но действието му не се ограничава до създаването на благоприятна среда за нововъзникващите технологични компании. Компактните населени зони запалват пламъчето на творчеството и изобретателността дори и в пределите на квартала – пространствените координати не на висшите финанси и технологичните чудеса, а на ежедневния живот. Историята го доказва недвусмислено. С други думи, добре функциониращите находчиви общности са способни да допринесат за устойчивостта на градовете в момент, когато имаме най-остра нужда от тяхната гъвкавост и адаптивност, за да посрещнем сериозните нововъзникващи предизвикателства на климатичните промени и пандемии. Енергията на места като Дхарави, компютърното село Отигба и хиляди други неформални общности е живо свидетелство за ежедневното приложение на тази градска изобретателност.

Подобно решение предполага провеждането на урбанизация на целия ни живот в невиджани мащаби. На първо място то изисква от нас да разширим границите на въображението си, за да си дадем сметка за многообразието от метаморфози, на които са способни градовете. Историята притежава силата да отвори очите ни за пълната палитра на опита и преживяванията, натрупани в хода на градското ни съществуване.